

SOHALAR KESIMIDA SOLIQ YUKINI ANIQLASHNING AHAMIYATI

Mamatkulov Salimjon Raxmonkulovich

Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi
Byudjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti
Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bo‘lim boshlig‘i,
mustaqil izlanuvchi

Aminboyev Javohir Ravshanbek o‘g‘li

Soliq, bojxona va tarif siyosatini
takomillashtirish
loyihasi bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Abdiyev Mansur Musurmonovich

Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bo‘limi yetakchi mutaxassisi,
mustaqil izlanuvchi

Choriyev Og‘abek Alisher o‘g‘li

Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Usmonov Doniyor Maxamadjon o‘g‘li

Soliq, bojxona va tarif siyosatini takomillashtirish
loyihasi bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Maqolada sohalar bo‘yicha soliq yukini aniqlash metodologiyasi, uning nazariy va amaliy asoslari hamda xorijiy tajribalar tahlil qilinadi. Soliq yukini hisoblashda yalpi tushum, sof foyda, foyda solig‘idan oldingi foyda va qo‘shilgan qiymat ko‘rsatkichlaridan foydalanish tartibi yoritilgan. Shuningdek, sohalar kesimida soliq yukini baholashning iqtisodiy ahamiyati, soliq siyosatini optimallashtirishdagi o‘rni va investitsion muhitga ta’siri berilgan.

Kalit so‘zlar: soliq yuki, yalpi tushum, sof foyda, qo‘shilgan qiymat, byudjet daromadlari, sohalar kesimi, soliq siyosati.

Аннотация

В статье анализируется методология определения налоговой нагрузки по отраслям, её теоретические и практические основы, а также зарубежный опыт. Рассматривается порядок использования показателей валовой выручки, чистой прибыли, прибыли до налогообложения и добавленной стоимости при расчёте налоговой нагрузки. Также освещается экономическое значение оценки налоговой нагрузки в разрезе отраслей, её роль в оптимизации налоговой политики и влияние на инвестиционный климат.

Ключевые слова: налоговая нагрузка, валовая выручка, чистая прибыль, добавленная стоимость, доходы бюджета, отраслевой разрез, налоговая политика.

Abstract

The article examines the methodology for determining sectoral tax burden, its theoretical and practical foundations, as well as international experiences. It outlines the procedure for using indicators such as gross revenue, net profit, profit before tax, and value added when calculating the tax burden. The study also highlights the economic importance of assessing tax burden across sectors, its role in optimizing tax policy, and its impact on the investment climate.

Keywords: tax burden, gross revenue, net profit, value added, budget revenues, sectoral analysis, tax policy.

KIRISH

Soliq tizimi bozor iqtisodiyotida nafaqat davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim vosita sanaladi. Shu sababli, soliq yukini, ayniqsa sohalar kesimida aniqlash muhimdir. Tarmoqlar bo'yicha tahlil qilish orqali soliq yuki aynan qaysi sohalar rivojiga salbiy yoki ijobiy ta'sir qilishi aniqlanadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan ham har bir soha o'ziga xos xususiyatga ega ekanligini inobatga olgan holda sohalar bo'yicha soliq yukini aniqlashda individual yondashuv zarurligi ta'kidlab o'tilgan.

Shuningdek, soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish va raqamlashtirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, litsenziya va ruxsat berish jarayonlarini to'liq elektron shaklga o'tkazish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu orqali soliq yukini shaffof va adolatli tarzda aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Respublikamizda so'ngi yillarda soliq yuki sezilarli darajada kamayib soliq turlari 13 tadan 9 taga qisqartirildi, mulk solig'i stavkasi 5 foizdan 1,5 foizga tushirildi, qo'shilgan qiymat solig'i esa 20 foizdan 12 foizgacha kamaytirildi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Soliq yukini aniqlash va uni iqtisodiy tahlil qilish masalasi nafaqat O'zbekistonda, balki ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari alohida o'rin tutadi.

Birinchi navbatda, A.Laffer (1979 y) tomonidan ilgari surilgan "Laffer egri chizig'i" nazariyasi soliq yukining iqtisodiy faollikka ta'sirini ochib bergan. Unga ko'ra, haddan tashqari yuqori soliq stavkalari iqtisodiyotni norasmiylashishi (soyashish)ga olib kelishi mumkin, soliq yukini optimal darajada belgilash esa davlat byudjeti daromadlarini ko'paytiradi degan fikrni bildirgan.¹

M. Musgrave va R. Musgrave (1989 y)larning fiskal siyosatga oid ilmiy qarashlarida soliq yukining ijtimoiy adolat, samaradorlik va barqarorlik bilan uyg'unligi muhim omil sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, D.Rikardo, A.Smit va K.Marks asarlarida ham soliq yukining ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarga ta'siri batafsil yoritilgan.²

¹ Arthur B. Laffer'ning "The Laffer Curve: Past, Present, and Future" hisoboti (Heritage Foundation, 2004)

² Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 2019.

MDH mamlakatlari olimlari, jumladan, V.Panskov, A.Gusev va N.Malishev tadqiqotlarida soliq yukini tarmoqlar kesimida o‘lchash uslublari ishlab chiqilgan. Ularning qarashlarida soliq yukini hisoblashda yalpi tushum, sof foyda va qo‘shilgan qiymat asosiy ko‘rsatkich sifatida qabul qilinishi zarurligi ta’kidlanadi.¹

O‘zbekiston olimlari — R.Alimov, S.Gulomov, A.Vahobovlarning ilmiy ishlari mamlakatimiz sharoitida soliq yukini kamaytirish, soliq tizimini soddalashtirish va uni iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha adolatli taqsimlash masalalariga bag‘ishlangan. Jumladan, ular soliq yukini pasaytirish orqali investitsion muhitni yaxshilash va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mumkinligini asoslab berishgan.²

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda sohalar bo‘yicha soliq yukini aniqlashning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari hamda xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Soliq yukining nazariy asoslari

Soliq yuki — xo‘jalik yurituvchi subyektlar, tarmoqlar yoki aholi zimmasiga tushadigan soliq va boshqa majburiy to‘lovlar miqdorining ularning iqtisodiy ko‘rsatkichlariga nisbati sifatida ta’riflanadi. (quyida soliq yukini hisoblashga oid keltirilgan formulalar V.G.Panskovning “Налоги и налогообложение” darslik va amaliy mashg‘ulot qo‘llanmasidan foydalanilgan). Uni quyidagi darajalarda o‘lchash mumkin:

1. Makro daraja — soliqlarning YAIMga nisbati.
2. Mezo daraja — tarmoqlar (sohalar) kesimida soliq yukini aniqlash.
3. Mikro daraja — alohida korxonada soliq yuki.

Makroiqtisodiy darajada soliq yuki – bu davlat byudjeti daromadlari tarkibida soliqlarning umumiy summasini mamlakatning “yalpi ichki mahsuloti (YAIM)”ga nisbatan foizda ifodalashdir.

$$SYU = \frac{ST}{YAIM} \times 100\%$$

bu yerda:

SYU – soliq yuki,

ST – mamlakat bo‘yicha undirilgan soliqlar summasi,

YAIM – yalpi ichki mahsulot.

Mezo daraja: bu iqtisodiyotning alohida tarmoqlari (sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport, xizmatlar sohasi va boshqalar) kesimida soliqlarning umumiy summasini

¹ Panskov, V. G. Nalogi i nalogooblojenije : uchebnik i praktikum dlya srednego professionalnogo obrazovaniya / V. G. Panskov. — 5-ye izd., pererab. i dop. — Moskva : Izdatelstvo Yurayt, 2017. — 382 s.

<https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-izmeneniy-nalogovogo-zakonodatelstva-rf-na-nalogovuyu-nagruzku-organizatsiy?utm;>

[https://www.researchgate.net/publication/339195123 Taxation of Personal Income in Russia Areas of Improvement](https://www.researchgate.net/publication/339195123_Taxation_of_Personal_Income_in_Russia_Areas_of_Improvement)

² R.X. Alimov “Investitsiya faoliyatini baholash” 2015; nashrxona: Fan va texnologiya; sahifa soni ~260; ISBN. Vahobov, A. V., & Malikov, T. S. (2011). Moliya. Toshkent: Noshir. (712 bet). ISBN: 978-9943-353-52-7.

ushbu tarmoqlarning yalpi daromadi yoki yalpi qo‘shilgan qiymatiga (YQQ) nisbatan o‘lchashdir.

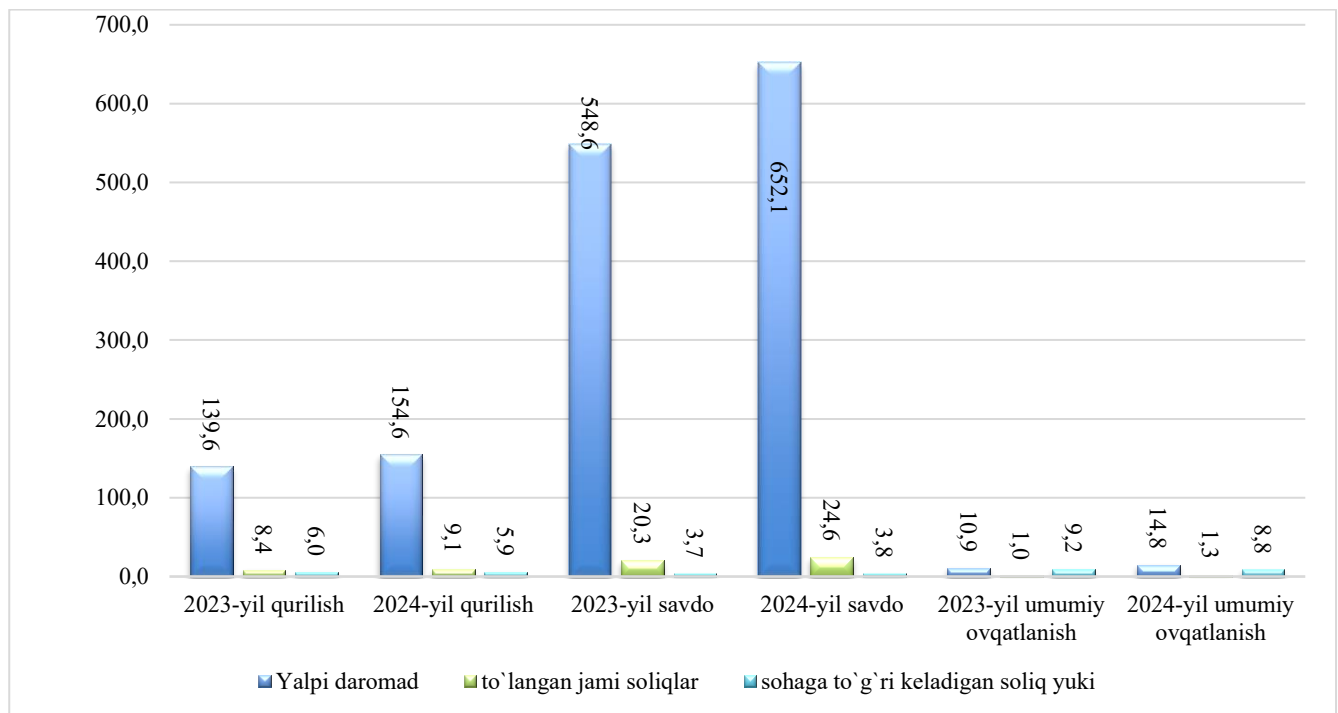
$$SYU = \frac{ST_s}{YAD_s} \times 100\%$$

bu yerda:

SYU – sohaga xos soliq yuki,

ST_s – sohaga to‘g‘ri keladigan jami soliqlar,

YAD_s – sohaga xos yalpi daromad (yoki qo‘shilgan qiymat).

1-rasm. Respublika bo‘yicha 2023-2024-yillarda ayrim sohalarga to‘g‘ri keladigan soliq yuki dinamikasi¹

Ushbu diagrammadan ko‘rishimiz mumkinki, 2023-yilda qurilish sohasidagi soliq yuki 6,0% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 5,9% (-0,1) foizni tashkil etgan, savdo sohasidagi soliq yuki 2024-yil 3,8%ni tashkil qilib o‘tgan 2022-yilga nisbatan soliq yuki +0,1% o‘sgan bo‘lsa, umumiy o‘vqatlanish sohasida ham soliq yuki -0,4% kamayib 2024-yilda sohadagi soliq yuki 8,8%ni tashkil qilgan.

Ushbu soliq yuki to‘g‘risidagi ma‘lumotlar orqali davlat qaysi sohaga ko‘proq e‘tibor qaratish lozimligi va tashqi investitsiyalarni jalb qilish uchun qanday soliq siyosatini amalga oshirishi lozimligini oldindan rejalashtirish mumkin bo‘ladi.

Mikro daraja: Mikro darajada soliq yuki – bu korxonalar yoki yakka tartibdagi tadbirkorning daromadlari va foydasiga nisbatan to‘lanadigan soliqlar ulushidir. Bu ko‘rsatkich korxonaning moliyaviy barqarorligi va investitsion imkoniyatiga bevosita ta‘sir qiladi.

¹ Soliq qo‘mitasining rasmiy saytlari va Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

a) Yalpi daromadga nisbatan

$$SYU_{korxonona} = \frac{ST}{YAD} \times 100\%$$

bu yerda:

ST – korxonona tomonidan to‘langan soliqlar summasi (QQS, foyda solig‘i, ijtimoiy soliqlar, mol-mulk solig‘i va boshqalar).

YAD – korxononaning yalpi daromadi.

b) Sof foydaga nisbatan

$$SYU_{korxonona} = \frac{ST}{SF} \times 100\%$$

bu yerda:

SF – soliqlardan oldingi sof foyda.

v) Yalpi qo‘shilgan qiymatga (YQQ) nisbatan

$$SYU_{korxonona} = \frac{ST}{YQQ} \times 100\%$$

bu yerda:

YQQ – ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatidan oraliq xarajatlarni chegirgandan keyingi qo‘shilgan qiymat.

Sohalar bo‘yicha soliq yukini aniqlash metodologiyasi.

Adolatlilik – har bir tarmoqning soliq yukini uning moliyaviy imkoniyatlariga mos belgilash.

Soliq bazasining aniqligi – foyda, daromad, qo‘shilgan qiymat yoki boshqa ko‘rsatkichlar asosida hisoblash.

Taqqoslanish imkoniyati – turli tarmoqlar bo‘yicha soliq yukini solishtirish imkonini berish.

Metodologiyaning asosiy bosqichlari.

1. Soliqlarni aniqlash – tarmoq subyektlari tomonidan to‘lanadigan soliqlar turlari: foyda solig‘i, QQS, aksiz, ijtimoiy soliq, yer va mulk soliqlari va h.k.

2. Umumiy soliq yukini hisoblash – jami to‘langan soliqlar summasi aniqlanadi.

3. Baza ko‘rsatkichini tanlash – soliq yukini nisbatan baholash uchun: yalpi ishlab chiqarish hajmi (YIH), sof foyda yalpi daromad, qo‘shilgan qiymat

4. Nisbiy soliq yukini hisoblash – formuladan foydalaniladi:

$$SYU = \frac{\text{Jami soliqlar}}{\text{Baza ko‘rsatkichi}} \times 100\%$$

5. Sohalar kesimida taqqoslash – olingan natijalar tarmoqlar kesimida solishtiriladi.

Xorijiy tajriba

AQSHda – tarmoqlar bo‘yicha soliqlar va YAIM nisbati muntazam hisoblanadi. Buning asosiy sababi iqtisodiy faollik, investitsiya muhitini hamda norasmiy iqtisodiyot xavfini baholash uchun ma‘lumotlar shakllantirish bazasi hisoblanadi.¹

Rossiyada – soliq yukini yalpi tushum asosida aniqlash uslubi qo‘llaniladi. Bu mamlakatda sohalar bo‘yicha soliq yukini taqqoslash, soliq ma‘murchiligini

¹ <https://home.treasury.gov/policy-issues/tax-policy/office-of-tax-analysis?utm>.

soddalashtirish, iqtisodiy faoliyat real ko‘lamini baholash uchun eng muhim omillardan biri sifatidagi ma’lumot hisoblanadi.¹

Germaniyada – tarmoqlar bo‘yicha soliq yuki (Steuerbelastung nach Branchen) baholanadi. Bu jarayon asosan tadqiqot markazlari (ZEW, IW Köln), federal organlar (Statistisches Bundesamt, Bundesfinanzministerium) hamda xalqaro institutlar (OECD, Eurostat) tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu ko‘rsatkichlardan byudjet barqarorligi va prognozlar, xalqaro raqobatbardoshlik, investitsiya muhitini baholash uchun foydalaniladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bizning fikrimizcha, O‘zbekiston Respublikasida soliq yukini hisoblash amaliyoti asosan makroiqtisodiy darajada yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu usul umumiy iqtisodiy tahlil uchun xizmat qiladi. Biroq sohalar kesimida yagona uslubiy tartibning mavjud emasligi tarmoqlar bo‘yicha soliq yukining aniq va xolis baholanishiga to‘sqinlik qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlandiki, soliq yukini makro, mezo va mikro darajalarda hisoblash orqali soliq tizimining turli darajalardagi ta’sirini chuqur tahlil qilish mumkin. Jumladan, mezo darajada sohalar kesimida soliq yukini baholash tarmoqlar rivojlanishidagi nomutanosibliklarni ko‘rsatib berishi hamda soliq siyosatini soha xususiyatlariga moslashtirish imkonini yaratadi.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelindi:

- sohalar bo‘yicha soliq yukini hisoblashning yagona uslubiy tartibini joriy etish zarur;
- soliq yuki koeffitsiyentini YAIMning sohalar bo‘yicha qiymati asosida aniqlash maqsadga muvofiq;
- hisoblangan natijalarni tahlil qilish orqali iqtisodiy siyosatda adolatli soliq yuki taqsimotini ta’minlash mumkin;
- soliq yuki ko‘rsatkichlari davlat tomonidan ochiq va shaffof e’lon qilinishi investitsion muhit uchun ijobiy omil hisoblanadi.

Demak, sohalar bo‘yicha soliq yukini aniqlash tartibini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish orqali mamlakatda soliq siyosatining samaradorligini oshirish, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish hamda tarmoqlar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot natijasida tayyorlangan takliflar:

1. Tarmoqlar bo‘yicha soliq yukini muntazam hisoblab, rasmiy statistik hisobotlarda e’lon qilish.
2. Yuqori soliq yukiga ega sohalar uchun investitsion imtiyozlar va soliq yengilliklarini joriy qilish.
3. Egri soliqlar ulushini kamaytirib, to‘g‘ri soliqlar samaradorligini oshirish.
4. Davlat ulushi mavjud tarmoqlarda soliqlarning adolatli taqsimotini ta’minlash.

¹ https://www.profiz.ru/peo/2_2024/metodika_FNS/?utm.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi. 2020-yil 1-yanvar “Soliq kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun, 599-son <https://lex.uz/docs/4674011>
2. Arthur B. Laffer’нинг “The Laffer Curve: Past, Present, and Future” хисоботи (Heritage Foundation, 2004)
3. Мусgrave Р.А., Мусgrave П.Б. Публич Финансэ ин Тхеорй анд Практисэ. – Нью Ёрк: McGraw-Хилл, 2019.
4. Пансков, В. Г. Налоги и налогообложение : учебник и практикум для среднего профессионального образования / В. Г. Пансков. — 5-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2017. — 382 с.
5. Р.Х. Алимов «Инвестиция фаолиятини баҳолаш» 2015; нащрхона: Фан ва технология; саҳифа сони ~260; ISBN.
6. Ваҳобов, А. В., & Маликов, Т. С. (2011 й). Молия. Тошкент: Ношир. (712 бет). ИСБН: 978-9943-353-52-7.
7. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитаси маълумотлари.
8. Солиқ қўмитасининг расмий сайтлари маълумотлари.
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-izmeneniy-nalogovogo-zakonodatelstva-rf-na-nalogovuyu-nagruzku-organizatsiy?utm;>
10. https://www.researchgate.net/publication/339195123_Taxation_of_Personal_Income_in_Russia_Areas_of_Improvement
11. <https://home.treasury.gov/policy-issues/tax-policy/office-of-tax-analysis?utm> .
12. https://www.profiz.ru/peo/2_2024/metodika_FNS/?utm.
13. <https://www.gov.uz/oz/soliq/news/view/78362> (2025 январ июн курилиш соҳасидаги солиқ юки)

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhah:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, noyabr, 11-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlararo standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**